

ПРИСТУПАЧНОСТ АУДИОВИЗУЕЛНОГ САДРЖАЈА ОСОБАМА С ИНВАЛИДИТЕТОМ У КОНТЕКСТУ ЉУДСКИХ ПРАВА

ЗОРАН ЛУТОВАЦ

Институт друштвених наука
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
zoran.lutovac@gmail.com

САЖЕТАК: Приступачност аудиовизуелног садржаја особама с инвалидитетом у најдиректнијој је вези с правом на слободу мишљења и изражавања у контексту једнакости, једнаког третмана свих људи и недискриминације. Уједињене нације, Савет Европе и Европска унија приступачност, па и приступачност информационих и комуникационих технологија, регулишу низом докумената – конвенција, повеља, директива – од којих је за особе с инвалидитетом најважнија Конвенција УН о правима особа с инвалидитетом. Муњевити напредак у области информационих и комуникационих технологија отвара бројне могућности особа с инвалидитетом за несметано приступање аудиовизуелном садржају. Дигитална дистрибуција требала би да омогући да аудиовизуелни садржај буде у потпуности приступачан свима. Правни оквир Србије, који уређује ову област, углавном је усклађен с европским стандардом, али пракса показује да је постотак приступачног медијског садржаја далеко испод прихватљивог у земљама Европске уније. Чвршће обавезивање приватних и јавних емитера у вези с обезбеђивањем приступачних медијских услуга, увођење квота, већа овлашћења регулаторног медијског тела – неке су од идеја које су, примењене у земљама Европске уније, довеле до знатно боље ситуације у аудиовизуелној области за особе са чулним оштећењима и те идеје и њихова успешна примена у пракси могу послужити као инспирација или модел за уређивање ове области у Србији.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: особе с инвалидитетом, приступачност, аудиовизуелни садржај, људска права, једнаки третман

* Рад је настао као део пројекта „Друштвене трансформације у процесу европских интеграција – мултидисциплинарни приступ” који финансира Министарство, просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број 47010).

УВОД

Разни облици дискриминације, изопштавање и милосрђе све до краја Другог светског рата били су преовлађујући спонтани одговори друштва на феномен инвалидитета [Petrović 2004: 49–76; Rose 2005; Vukasović 2004: 77–99]. Спарта је следила процедуру селекције и из своје ратничке државе уклањала „нерепрезентативне” појединце одмах по рођењу. Атински идеал лепоте, оличен у принципу пропорционалности, утицао је да особе с инвалидитетом буду скрајнуте на друштвену маргину. У средњем веку, захваљујући хришћанским идејама, развио се осећај солидарности – „братске љубави” – и стога је било појединачних милосрдних поступака према особама с инвалидитетом – оне би биле збринуте, заштићене од глади и временских неприлика, али и даље на маргини, ван свих друштвених токова. Ширење просветитељских идеја навешће угледне појединце да, осим базичне бриге и заштите, своје акте милосрђа прошире и на изградњу објеката где ће се особе с инвалидитетом и професионално обучавати и оспособљавати за самостални живот.

Међутим, тек после два светска рата у 20. веку, који су за особом оставили стотине хиљада људи с привременим и трајним оштећењима, државе су одлучиле да системским поступањем делују у збрињавању, лечењу и рехабилитацији особа с инвалидитетом. Овај *медицински модел* у приступу особама с инвалидитетом (ОСИ) и њиховим потребама био је на снази све до недавно. Његова суштинска мањкавост означена је у самом називу – инвалидитет – искључиво се третира као медицински проблем појединца и евентуално његове породице, дакле, као грађански, лични проблем. После лечења и рехабилитације, уколико није, а углавном није, дошло до промене стања појединца с инвалидитетом, нема даљих поступања – по принципу, свет је уређен тако да се особе могу или не уклопити у окружење. Ако не успеју, друштво наставља даље, без њих. Практично, ако неко и после лечења и рехабилитације, не може да приступи музеју који испред улазних врата има степенице, то је његова „лична несрећа”, а не грешка урбаниста који су дозволили изградњу јавне установе без адекватног прилаза особама с колицима (или родитељима с дечијим колицима). Инвалидитет се доживљава као проблем и нагласак је на оштећењу и његовом превазилажењу, а не на потребама особе која, уз одговарајући дизајн окружења и одређени степен помоћи, може, без обзира на инвалидитет, да води самосталан живот.

У последње три деценије с медицинског модела поступно се прелази на *социјални модел* који инвалидитет ставља у контекст људских права [Charlton 2000; Urbanc 2006; Priestly 2003]. За разлику од медицинског модела за који је везана позиција да је инвалидитет главни, једини, блокатор друштвеног укључивања, социјални модел инвалидитет смешта у друштвени контекст. Нагласак више није на здравственом проблему, објективним ограничењима, која појединца онемогућавају да учествује равноправно с другима у животу друштвене заједнице, него је реч о томе колико је окружење прилагођено посебним потребама појединаца, коли-

ko je спремно да уклони непотребне физичке баријере, дискриминишуће поступке и ставове, да поступа према начелу једнаких шанси за све, да обезбеди поштовање људског достојанства и гарантује свима уживање и вршење основних људских права и слобода. Ангажман удружења особа с инвалидитетом допринео је пребацивању тежишта интересовања и деловања из здравственог поља и поља „личне несреће” у сферу друштвеног, политичког и правног промишљања и поступања.

ПРИСТУП СОЦИЈАЛНОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ ОСОБА С ИНВАЛИДИТЕТОМ И ПОЈМОВИ ДЕФИНИСАНИ У КОНВЕНЦИЈИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА О ПРАВИМА ОСОБА С ИНВАЛИДИТЕТОМ

Социјална интеграција особа с инвалидитетом и данас представља изазов широм света. Упркос бројним правним инструментима, искљученост ових људи манифестује се на свим нивоима: социјалном, здравственом, образовном, професионалном, културном. Без обзира на универзални принцип да се сви људи рађају слободни и једнаки у достојанству и правима, још увек постоји огроман јаз између начела и стварности. И то је реалност у свим државама света, а нарочито поражавајућа у земљама у развоју. Међутим, реалност је, такође, и да се веома интензивно, нарочито почев од 1981. године, а врхунац је 2008. година, када је ступила на снагу Конвенција УН о правима особа с инвалидитетом, ради на томе да свака друштвена заједница уважава различитост и инвалидитет и препозна их као део људске и разноликости човечанства без предрасуда, стереотипа и искључивања било које врсте.

Одсуство свести о неопходности обезбеђивања приступачног аудио-визуелног садржаја, недовољно поступање или изостанак имплементације договорених мера и испуњавање обавеза – основне су препреке на успостављању целовитог законодавног оквира и респектабилне праксе. Овај рад бави се актуелним стањем ствари на међународном плану у нормативном смислу али и на практичном плану у оквиру система ОУН, ЕУ и појединих земаља чланица ЕУ и посебно у оквиру Србије. Упоредном нормативном анализом и анализом појединих практичних решења у земљама чланицама ЕУ тражиће се предлози за побољшање постојећег законодавног оквира и фактичког стања у Србији. У раду ће се користити појмовни апарат Конвенције о правима особа с инвалидитетом.

Појам *особе с инвалидитетом* односи се на оне који имају „дугорочна физичка, ментална, интелектуална или чулна оштећења која у интеракцији с разним препрекама могу ометати њихово пуно и ефикасно учешће у друштву на једнакој основи с другима”.

Комуникација подразумева језике, приказ текста, Брајево писмо, тактилну комуникацију, крупна слова, приступ мултимедијима, као и писане, аудио, усмене, читачке и аугментативне и алтернативне начине, средства и формате комуникације, укључујући приступ информацијама и комуникационој технологији; *Језик* обухвата говорни и језик знакова

и друге облике неговорних језика; *Дискриминација њо основу инвалидитетa* подразумева сваку разлику, искључивање или ограничење на основу инвалидитета, што има за циљ или ефект нарушења или поништења признавања, уживања или вршења, равноправно с другима, свих људских права и основних слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, цивилној или било којој другој области. Она обухвата и све облике дискриминације, укључујући ускраћивање разумног прилагођавања.

Разумно прилагођавање означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе с инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно с другима сва људска права и основне слободе; *Универзални дизајн* означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања. Универзални дизајн не искључује помоћна средства за одређене групе особа с инвалидитетом тамо где је то потребно.

Присјупачносћ је кључни појам социјалне укључености особа с инвалидитетом и једно од начела на којима почива Конвенција УН о правима ОСИ. Приступачност, у ужем смислу, односи се на једнако учешће ОСИ у друштвеном животу заједнице. У ширем смислу, приступачност се не ограничава на ОСИ, већ укључује и друге друштвене групе, као што су деца, старија лица или особе с привременим оштећењима, насталим као последица болести или несрећног случаја. Тако схваћена приступачност усмерена је ка остваривању универзалног дизајна. Приступачност је предуслов да би се уопште могло говорити о једнаком третману, једнаким шансама свих људи, и, дакле, о условима за самосталан живот ОСИ. Штавише, приступачност је предуслов за суштинско остваривање било којих грађанских, политичких, економских, социјалних и културних права.

ПРАВНИ ОКВИРИ И МЕХАНИЗМИ ОУН, СЕ И ЕУ КОЈЕ СЕ ТИЧУ ОБЕЗБЕЂЕЊА ПРИСТУПАЧНОГ АУДИОВИЗУЕЛНОГ САДРЖАЈА

Приступачност аудиовизуелног садржаја у најдиректнијој је вези с правом на слободу мишљења и изражавања, које уз још неколико других права, по свом карактеру, спада у корпус природних права – неповредивих, виших од свих позитивних норми, права заштићених најразличитијим правним актима – међународним уговорима, конвенцијама и правним прописима националних законодавстава. Разлог томе лежи у чињеници што је слобода мишљења и говора неодојива од појма демократске државе и представља, на једној страни, слободу грађанина од јавних власти – од интервенције државе – и на другој страни, могућност утицаја на јавну власт. Отуда је у демократским државама недопустиво да било коме, по било којем основу буде онемогућено да ужива и врши ово право.

У међународним документима који се тичу приступачности ОСИ инсистира се на томе да би државе требало да омогуће несметани приступ

информацијама и услугама ОСИ спровођењем мера које обезбеђују једнак третман, али и континуираном борбом против стереотипа подизањем свести кроз образовање и кампање.

Конвенција УН о правима особа с инвалидитетом први је међународни документ који феномену инвалидитета приступа с позиције људских права. Питање приступачности информација и комуникација дефинисано је у члановима 3, 9, 21 и 30. У циљу омогућавања самосталног живота и пуног учешћа особа с инвалидитетом у свим сферама живота, државе уговорнице су обавезне да предузму одговарајуће мере како би особама с инвалидитетом обезбедиле „приступ, равноправно с другима, физичком окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информационе и комуникационе технологије и системе, као и другим погодностима и услугама које су отворене односно које стоје на располагању јавности” (члан 9). Те мере подразумевају најпре идентификовање, а затим и уклањање препрека и баријера за приступ, поред поменутих, и електронским услугама и сервисима хитне службе (члан 9, став 1б). Члан 9, такође, налаже државама уговорницама да предузму мере како би приватна правна лица, пружаоци услуга и погодности, које су отворене или стоје на располагању јавности, водила рачуна о свим аспектима њихове приступачности особама с инвалидитетом. Ту се мисли и на нове информационе и телекомуникационе технологије, као што је интернет, али и на њихов благовремени развој и израду по принципу универзалног дизајна и то уз минималне трошкове корисника.

На слободу изражавања и мишљења, „укључујући слободу да траже, примају и преносе информације и идеје, равноправно с другима, посредством свих облика комуникације по властитом избору”, односи се члан 21. Државе су особама с инвалидитетом обавезне да обезбеде да добијају информације, које су намењене јавности, у приступачним форматима и технологијама – сходно врсти инвалидитета, и то правремено и без нових новчаних намета. Уколико је ОСИ због неприступачних формата онемогућено да примају информације од јавног значаја, уколико су им недоступни бројни подаци и различите идеје, које су други људи у позицији да примају, њима је ограничен и процес формирања мишљења, а самим тим и угрожено њихово загарантовано право на слободу мишљења. Како слобода мишљења и слобода изражавања функционишу по принципу спојених судова, тј. слобода изражавања је остварење слободе мишљења, ограничавањем аудиовизуелне области ОСИ угрожена је једна од врховних вредности демократског друштва – право на слободно формирање мњења и његово изражавање.

Равноправним учешћем ОСИ у културном животу односи се члан 30, став 1. Државе уговорнице су обавезне да предузму мере које ОСИ омогућавају несметани приступ материјалима културног садржаја у облицима који су им приступачни, као и телевизијским програмима, филмовима, позоришту и другим културним активностима у приступачним облицима. Како то у пракси изгледа показују примери у неким од земаља ЕУ. На пример, у немачком Новом музеју, посетиоци су у прилици да

прелазе прстима преко бронзаних реплика музејских експоната, као што је, рецимо, биста чувене краљице Нефертити.

Уколико постоје препреке физичком окружењу, превозном систему, објектима и услугама које стоје на располагању јавности, информационим и комуникационим технологијама (ИКТ), онда не постоји једнаки третман. На исти начин на који је угрожено право на слободу кретања ОСИ уколико постоје препреке физичком окружењу и превозним средствима, тако је угрожена и слобода изражавања и информисања, гарантована чланом 19 Универзалне декларације о људским правима и чланом 19, став 2 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, уколико постоје препреке у приступу информационим и телекомуникационим технологијама.

Особе с инвалидитетом свакодневно се суочавају с различитим физичким препрекама у објектима који стоје на располагању јавности и информационим системима у неприступачним форматима. *Општи коментар бр. 2 Комисије УН за права ОСИ (2014)*, који се тиче приступачности информација и комуникација и појединачних извештаја о спровођењу Конвенције у државама уговорницама – даје корисне смернице законодавним телима држава уговорница, али и приватним и јавним субјектима, у којем правцу би требало да усмере своје деловање како би се стандардизовао универзални дизајн у различитим областима информационо-комуникационих технологија.

На пример, већ је наведено да је приступ информацијама и комуникацијама предуслов за слободу мишљења и изражавања коју гарантује члан 19 *Универзалне декларације о људским правима*, али и члан 19 *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*. Ако се томе дода члан 25ц *Пакта*, којим се гарантује право сваког грађанина „да има приступ, под општим условима једнакости, јавним сервисима и услугама у својој земљи”, то се може узети „као основ за укључивање права на приступ у основне инструменте о људским правима” [Општи коментар бр 2 Комитета УН за права особа с инвалидитетом 2014].

У Коментару 2 наводи се да су стране уговорнице Конвенције дужне да усвоје, спроводе и врше надзор над поштовањем националних стандарда приступачности. Ревизијом закона и прописа учили би се евентуални пропусти. Приметно је да „закони о забрани дискриминације на основу инвалидитета уређују питања приступачности у сферама образовања, запошљавања и јавних набавки, а при томе пропуштају да укључе ИКТ у своје дефиниције приступачности „иако оне представљају централну компоненту многих добара и услуга у савременом, информатичком друштву”. Препорука Комитета која би могла да унапреди национална законодавства је позивање на члан 12 Међународних телекомуникационих правила (Дубаи, 2012), који предвиђа право особа с инвалидитетом да приступе међународним телекомуникационим услугама, узимајући у обзир релевантне препоруке Међународне уније за телекомуникације (ITU). Као и свакој другој области, и овде је важно да се ревизије и промене прописа врше уз блиске консултације с особама с инвалидитетом и њиховим организацијама.

Приступачност информација и комуникација требало би имати на уму већ у првој фази дизајнирања, израде и производње, јер, како се логично закључује у Коментару, свако накнадно кориговање сајтова и система само увећава трошкове. Кад год се развија неки нови стандард за ИКТ треба се ослонити на већ постојеће правне инструменте, као што су Препоруке Међународне уније за телекомуникације ИТУ-Т о обавезној контролној листи за послове стандардизације (2006) и Смернице о телекомуникацијској приступачности за старије и особе с инвалидитетом (Препорука F 790 ИТУ-Т). То би омогућило уопштавање универзалног дизајна и његово укључивање у развој стандарда.

Став Комитета УН за права ОСИ јесте да је начин изградње система – физичких или информатичких – увек у вези с друштвеним и културним развојем, тј. често је проузрокован пре ниском свешћу и недостатком техничких знања него свесном жељом да се ОСИ искључе из неке области друштвеног живота. Но, све и да је тако, друштво мора да ради на усвајању политика које обезбеђују приступачност – имајући на уму, приликом било које градње, универзални дизајн, приступачност производа или услуге свима, јер питање приступачности треба сагледавати из угла једнакости и недискриминације, али и у контексту улагања у друштво, као саставног дела напора за одрживи развој.

Комитет за права ОСИ у Општем коментару 2, у делу који се односи на праћење примене Конвенције УН о правима ОСИ, позвао је неке државе да активније делују у имплементацији дефинисаних мера. *Аустрија* је, тако, позвана да обезбеди приступачност информација јавног ТВ сервиса кроз титловање. *Аустралија* је, између осталог, позвана да финансира развијање и употребу приступачних формата и метода комуницирања, *Азербејџан* да убрза напоре за обезбеђивање информација кроз приступачне формате и технологије, а *Шведска* да обезбеди приступачност информација на локалном нивоу.

Савет Европе је питање приступачности без препрека, која се односи на несметани приступ ИКТ, и начело једнаког третмана, који се односи на забрану дискриминације, установио у *Евројској конвенцији о заштити људских њрава и основних слобода*, а за ОСИ најважнији су чланови 10 и 14. У члану 10, између осталог се каже да „свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе.” Без несметаног приступа аудиовизуелном садржају у адекватном формату, релевантним информацијама у приступачном облику – свакоме разумљивом, ограничено је и формирање и поседовање мишљења, али и ширење и примање информација. Државе уговорнице обавезне су да обезбеде приступачност информацијама и комуникацијама ОСИ, у супротном одговорне су за кршење члана 10 ове конвенције.

Што се Европске уније тиче, у делу *примарног њрава*, важно је споменути *Уговор о функционисању ЕУ*, који је укључен у Лисабонски уговор, као и сâм *Лисабонски уговор*. Члан 10 Уговора о функционисању, који је унет у Лисабонски уговор, има за циљ „борбу против дискриминације

по основу пола, расног или етничког порекла, религије, уверења, инвалидности, старости или сексуалног опредељења.” Уговор налаже адресатима (органима ЕУ) да се боре против дискриминације подузимањем мера које афирмишу једнаки третман и уклањају било коју форму дисквалификације по било ком основу. Ту је, затим, *Повеља о основним њравима Европске уније*, која је ступила на снагу 2009. године и која доноси значајан помак у заштити основних права у Европи. Рецимо, члан 21(1) Повеље садржи забрану дискриминације у погледу извесних личних својстава, као што су генетске карактеристике и инвалидитет, која трајно погађају одређену особу или које особа тешко може променити. Члан 26 Повеље налаже адресатима да примењују мере које ће ОСИ омогућити њихову „аутономију, професионалну и социјалну интеграцију и пуноправно учешће у животу заједнице”. Овај члан је изузетно битан јер, укључујући појам „аутономија”, наглашава обавезу државе да обезбеди услове за самосталан живот ОСИ.

У погледу *секундарног законодавства*, веома је важна *Директива о аудиовизуелним медијским услугама*. Стране уговорнице, у Рецитативу 46 Директиве увиђају да је право особа с инвалидитетом да учествују у друштвеном и културном животу, као и њихова интеграција, нераскидиво повезано с приступачношћу аудиовизуелних медијских услуга.

Приликом спровођења мера које обезбеђују приступачност, не треба сметнути с ума слободу емитовања програма, која је формулисана у члану 10 Европске конвенције о људским правима и члану 11 Европске повеље. Слобода емитовања програма односи се на слободу пружаоца аудиовизуелних услуга да изабере и испланира своју програмску шему, што би озбиљно било угрожено уколико би државе желеле да врше утицај у тој области. Из тог разлога, Европска унија не може да наметне директну обавезу пружаоцима аудиовизуелних услуга; она може само да упути позив (директно или индиректно) државама чланицама да олакшају приступачност особама с инвалидитетом. У члану 7 Директиве о аудиовизуелним медијским услугама користе се термини који немају обавезујући карактер: „Државе чланице *ћодсћичу* пружаоце медијских услуга које су под њиховом надлежношћу да *ћосћућно* учине своје услуге доступним особама с оштећењем вида или слуха”. Тај необавезујући афирмативни приступ, који подразумева стварање друштвено пожељног стандарда уз поступни напредак, узима у обзир финансијски и технолошки момент код пружалаца медијских услуга.

С обзиром на правно необавезујући карактер (меко право) члана 7 Директиве, државе чланице су само делимично примењивале ту одредбу, а због њене недовољно јасне формулације многе су позвале своја регулаторна тела да саставе посебне, прецизније, одредбе.

У *Белгији*¹ је, тако, у марту 2011. године, регулаторно медијско тело француске заједнице усвојило Уредбу о приступачности програма осо-

¹ Више о правним нормама и пракси различитих земаља у области радио-дифузије и приступачности програма ОСИ у: [*Омоћућићи свакоме ћрисћућ медијима* (2015), Београд: ЦДЉПРС и НООИС].

бама с оштећењима чула (вида и слуха). Уредба се односи на пружаоце аудиовизуелних медијских услуга и утврђује њихове обавезе *на основу годишњега прихода*. У *Уједињеном Краљевству*, медијски регулатор обавезе пружалаца медијских услуга дефинише се *на основу удела гледано-сти*. Британски регулатор казнио је, рецимо, са 120 000 фунти, ЕСПН, 2. јуна 2014. године, пошто спортски ТВ-канал није испунио циљане квоте за емитовање звучног описа у својим програмима. У *Немачкој*, ни Унутар-државни споразум о радиодифузији, ни Закон о ТВ-медијима не дефинишу на обавезујући начин обезбеђивање приступачног програма, али јавни медијски сервиси су на *добровољној основи* донели одлуку о пружању приступачних програма на телевизији и интернету. Обавеза да се особама са чулним оштећењима олакша приступ медијском садржају представља *предиуслов да њортугалски* медијски јавни сервиси уопште добију дозволу.

Регулатори на различите начине, углавном, уређују обавезе приватних и јавних емитера. Обавезе јавних медијских сервиса су генерално стриктније, а обим њихових дужности шири, с обзиром да је њихова основна делатност дефинисана тако да је у функцији остваривања јавног интереса. То се, такође, односи и на обавезу државе да обезбеди разноврстан, разумљив и уравнотежен постотак медијских услуга у интересу демократије и слободног приступа информацијама.

Акциони планови Европске уније, који се тичу приступачности ИКТ, дефинисани су различитим документима. У фебруару 2014. године, Европски парламент је подржао Предлог директиве о приступачности веб-сајтова органа јавног сектора, с обзиром на то да је само једна трећина од њих 761.000 сајтова влада и јавних сектора у целини била у потпуности приступачна на крају 2012. године, упркос постојећим техничким решењима. Већ су дефинисане интернационално признате и технички неутралне смернице у овој области – на пример – Критеријуми успеха и захтеви за усаглашавање, Ниво АА, у верзији 2.0 и Смернице за приступачност веб-садржаја (WCAG 2.0), које је израдио World Wide Web Consortium (W3C). Европски стандард, који укључује веб-приступачност, заснован на овим смерницама, тренутно је у изради у оквиру Овлашћења 376 Европске комисије. Осим тога, ваља споменути да је садржај сајта немачке владе, на пример, представљен и на „лаком” немачком, што би требало да следе и друге државе, јер је такав приступ од помоћи не само ОСИ, већ и имигрантима. Приликом конструисања веб-сајтова јавних власти треба имати на уму универзални дизајн, како би сајтови били приступачни свима, нарочито ОСИ и старијим лицима. На тај начин, њима се омогућава да самостално обаве бројне послове (испуњавање формулара, подношење пријава, плаћања и др.).

Европска комисија је 2010. године представила *Европску стратегију о особама с инвалидитетом 2010–2020: Обновљена посвећеност Европи без прејрека*, а најавила је и усвајање *Зелене књиге*, насловљене „Припрема за потпуно конверговани аудиовизуелни свет: развој, стварање и вредности” која се тиче регулације аудиовизуелних медијских услуга, с нагласком на кључним вредностима, као што су: слобода говора, медијски

плурализам, промоција културне разноликости и заштита личних података, као и заштита потрошача, укључујући и рањиве групе, попут малолетних лица и особа с инвалидитетом.

ТЕХНОЛОШКЕ МОГУЋНОСТИ ЗА ПРИСТУП АУДИОВИЗУЕЛНОМ САДРЖАЈУ

У Европи су заступљене три главне језичке трансфер-методе за аудио-визуелне радове: *титловање, синхронизација и глас-џреко*. Осим њих, ту је и титловање за глуве и наглуве, знаковни језик и звучни опис или аудио-дескрипција. *Титловање* (обично) представља текстуално превођење изговореног дијалога. Титловање за глуве и наглуве представља текст на екрану који транспонује не само говор, већ и звучне ефекте које не могу да чују особе с оштећеним слухом. *Знаковни језик* – тумачење садржаја – представља тумачење изговореног и других збивања на екрану коришћењем ручних гестова, израза лица и говора тела. *Аудио-дескрипција/звучни опис* састоји се од коментара који се ствара око звучног записа да би се објаснила акција на екрану, описима ликова, костима, говора тела или израза лица за побољшање значења и уживања слепих и слабовидих лица [Омогућити свакоме њисити медијима, 2015].

Муњевити технолоши напредак у области информационих и комуникационих технологија доноси бројне могућности ОСИ да приступе аудиовизуелном садржају: сет-ап боксови, декодери, хибридни телевизори, хибридни таблети, апликације мобилних телефона „Старкс” и „Грета” за несметано уживање у филму, које аутоматски препознају када треба да почне звучни опис, односно, када на дисплеју мобилног телефона треба да се појаве титлови; днд-рикордер, који се дистрибуира под именом АММЕС, посебно осмишљен за слепе особе, поседује уграђени излаз за говор који ишчитава корисничко упутство и остале информације, потребне за коришћење видео-рикордера и уједињује у себи осам уређаја; наочаре за скривене титлове, посебни додаци за слушна помагала и сл. [Омогућити свакоме њисити медијима, 2015].

Велики значај за све кориснике, али нарочито за особе с инвалидитетом, доноси прелаз с аналогне на дигиталну дистрибуцију. Дигитална телевизија представља велики помак у погледу квалитета слике и звука, обима доступног садржаја, опција за индивидуално прилагођавање и интерактивних активности. Приликом емитовања телевизијског сигнала у дигиталном облику део спектра је ослобођен. То је тзв. дигитална дивиденда и она се у дигиталном емитовању употребљава за реализацију конвергентних сервиса, односно, сервиса који обједињују радио-дифузију, информационе технологије и телекомуникације.

Нове услуге које нуди дигитална дистрибуција су: 1. комуникационе услуге, тзв. бежичне широкопојасне услуге, као што је пренос мултимедијалних и видео-апликација до покретних, мобилних и фиксних монитора; 2. информационе услуге: богатији програмски садржаји из специјализованих области – политика, историја, дечији програм, спорт; и

3. интерактивне услуге. Интерактивна телевизија представља двосмеран ток информација, тј. она обезбеђује комуникацију гледаоца и емитера, као и низ других дигиталних услуга: електронску трговину, електронско банкарство, интерактивне игре и квизове, информације на захтев, видео на захтев, интернет сервис, читање и слање електронске поште, гласање.

Дигитална телевизија, такође, обезбеђује и побољшани електронски водич кроз програме, много бржи и интерактивнији од обичног телетекста за навигацију кроз целокупну понуду услуга.

Уз дигитални пренос добија се и: 1. већи број канала земаљске телевизије (у односу на аналогну), и то стандардне и високе резолуције (висока резолуција слике подразумева много бољи квалитет слике, односно, већи број пиксела и величину екрана); 2. стерео и високо квалитетни (surround) тон; 3. више тонских канала уз један видео запис; 4. преводи (титлови) на захтев. Дигитална телевизија омогућава да превод буде додатна апликација која се приказује истовремено са сликом, али није њен саставни део; 5. могућност слања више од једног видео садржаја истовремено.

Европска комисија је израдила и пројекат Дигитална телевизија за све – DTV4ALL који идентификује моделе који омогућавају да услуге које обезбеђују приступачност буду, у блиској будућности, доступне у свим земљама чланицама ЕУ: DVB варијанте дизајна титлова, приступачни телетекст, знаковни језик, чист аудио-процес.

ИСКУСТВО СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНОГ НОРМАТИВНОГ ОКВИРА И ПРАКСЕ ЗЕМАЉА ЧЛАНИЦА

Као држава уговорница Конвенције о правима особа с инвалидитетом, Србија је обавезна да ради на унапређењу, заштити и осигуравању пуног и равноправног уживања свих људских права и основних слобода ОСИ, заштити њиховог достојанства и несметаном учешћу у свим сферама друштвеног живота.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Нормативни оквир утврђује Устав, међународни документи чији су предмет права ОСИ, закони и други прописи који уређују остваривање права у свим системима заштите у оквиру нашег правног система (област социјалне заштите, здравствене заштите, породично-правне заштите деце и породице, област васпитања и образовања, запошљавања и радних односа, пензијског и инвалидског осигурања, саобраћаја, области пореско-правног система, становања..), Закон о спречавању дискриминације особа с инвалидитетом из 2006, усвајање Стратегије унапређења положаја особа с инвалидитетом 2007, кровни Закон о забрани дискриминације 2009, усвајање Акционог плана за спровођење Стратегије унапређења положаја особа с инвалидитетом у Републици Србији за период од 2013. до 2015. године.

На основу оваквог нормативног оквира, може се закључити да је на делу мултидисциплинарни и мултисекторски приступ у формулисању политике која се тиче положаја и инклузије ОСИ. Међутим, као и у другим државама, често се дешава да оквир не буде испуњен садржајем, тј. да не долази до његове операционализације путем добрих мера и политика. Питање приступачности аудиовизуелног садржаја у Србији регулише неколико закона: Закон о електронским медијима, Закон о јавним медијским сервисима, Закон о јавном информисању и медијима.

Закон о електронским медијима, чланом 22 дефинише улогу Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ), Регулатора, у погледу приступачности медијских услуга ОСИ – на начин да, у оквиру свог делокруга рада, Регулатор подстиче њихову доступност особама с инвалидитетом. Термин „подстиче” указује на то да је деловање Регулатора, ипак, прилично ограничено. РЕМ може да даје препоруке, да позива и охрабрује, али не и да санкционише недовољно чињење или нечињење. У одељку „Заштите права особа с инвалидитетом”, члан 52, став 1 и 2, овај закон обавезује пружаоца медијске услуге да, у складу са својим финансијским и техничким могућностима, програм и садржај учини доступним особама са чулним оштећењима. И у оквиру овог члана истакнута је улога Регулатора да подстиче пружаоце медијских услуга да их учине приступачним. Оно што недостаје јесте чвршће и конкретније обавезивање пружалаца медијских услуга у погледу обезбеђивања приступачног програма и садржаја. У другим европским земљама, као што се видело у претходном делу текста, то се чини увођењем квота приступачних програма које је емитер у обавези да задовољи. Квоте се утврђују било на основу удела гледаности, било на основу годишњег прихода. Циљ је да се квоте повећавају из године у годину како би напослетку програмски садржај свима у потпуности био доступан.

У одељку под називом „Јавни интерес који остварује јавни медијски сервис”, члан 7, став 1, тачка 5 *Закон о електронским медијима* односи се на обавезу јавног медијског сервиса да задовољи потребе у информисању свих делова друштва без дискриминације, водећи нарочито рачуна о посебно осетљивим групама, као што су, између осталих, особе с инвалидитетом. Члан 8, став 1, тачка 1 истог закона утврђује обавезу јавног емитера о уважавању говорних и језичких стандарда у циљу остваривања јавног интереса, узимајући у обзир и језичке стандарде глувих и наглувих особа.

Закон о медијским јавним сервисима, у одељку „Употреба језика и писма”, члан 9, став 1 прописује обавезу медијског јавног сервиса да у својим програмима користи, између осталог, знаковни језик, као облик комуникације глувих и наглувих особа. *Закон о јавном информисању и медијима*, у делу под називом „Остваривање права на информисање особа с инвалидитетом”, члан 12 тиче се обавезе РС, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе да предузимају мере којима се особама с инвалидитетом омогућава да несметано примају информације намењене јавности, у примереном облику и применом одговарајуће технологије,

али и мере „којима им се омогућава и обезбеђује део средстава или других услова за рад медија који објављују информације на знаковном језику” или у другом приступачном формату.

Израђено је и Упутство за спровођење активности којима се обезбеђују услови за несметано коришћење садржаја и програма институција културе од стране особа с инвалидитетом. У складу са Стратегијом развоја електронске управе у Републици Србији 2009–2013. године, сугерише се да се електронске јавне услуге пружају на начин који обезбеђује једноставан, разумљив и слободан приступ за све кориснике, укључујући особе с инвалидитетом.

Републички завод за информатику и интернет је почетком децембра 2010. године израдио „Смернице за израду веб презентација органа државне управе в.2.0” које препоручују усклађивање интернет страница органа државне управе с World Wide Web Consortium Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.0. Од 2010. године сви органи државне управе су дужни да своје интернет странице ускладе са „Смерницама за израду веб презентација органа државне управе” у року од шест месеци по доношењу закључка.

Национални Портал *еУправа Републике Србије*, који представља јединствени шалтер ка електронским услугама свих државних органа, усклађен је са (WCAG) 2.0. смерницама, а у оквиру унапређења Портала предвиђена је и имплементација говорног софтвера (*text-to-speech*) за све садржаје Портала, као и оптимизација за прегледање садржаја Портала читачима екрана, односно, оптимизација навигације и сл. Законом о јавним набавкама из 2008. године предвиђена је обавеза подносиоца захтева да у пројектној документацији приложи и доказе о поштовању техничких стандарда приступачности за добра и услуге за особе с инвалидитетом.

ПРАКСА

Што се тиче конкретизације ових обавеза о приступачности програма ОСИ, њиховој заступљености и начину представљања у програмима јавних медијских сервиса РТ Србије и РТ Војводине, односно, комерцијалних емитера, Регулаторно медијско тело за електронске медије израдило је извештај за 2013. годину и општи закључак је да је приступачног садржаја, било да је реч о приватном или јавном емитеру, веома мало или да је уопште нема. Такође, потврђује се ранија теза да су особе с инвалидитетом најмање видљива рањива група, јер њих ретко има у телевизијским емисијама, осим у оним ретким, специјализованим, које се баве, очекивано, њиховим проблемима или у тематским прилозима, тј. у оквиру разних хуманитарних акција и апела за помоћ. Ни начин приказивања ОСИ, такође, није у складу с европским стандардом, јер се углавном ради о стереотипном приступу који има за циљ да изазове сажаљење, евентуално, дивљење. Емисије и прилози у којима се говори о ОСИ често су праћени тужном музиком, крупним и успореним кадровима, који управо теже да изазову сажаљење. Дакле, особе с инвалидитетом се углавном

приказују као особе које имају једносмеран однос с друштвеном заједницом, као особе којима је потребна помоћ од друштва, које нису самосталне, а готово никада, као равноправне особе које доприносе развоју свог друштва, али и човечанства, на начин на који су то, на пример, чинили Бетовен, Хелен Келер или Стивен Хокинг.

Јавни сервиси, дакле, испуњавају своју законску обавезу да производе и емитују програме намењене и прилагођене особама с инвалидитетом, али је укупно учешће тих програма веома мало – испод 2%. Програм прилагођен ОСИ које је емитовао јавни медијски сервис обухватао је информативни, дечији, научно-образовни, културно-уметнички и филмски програм. Наравно, осим информативног програма – вести у 16 часова на првом програму РТС-а са знаковним језиком, остале врсте програма нису биле заступљене ни са значајним бројем емисија, нити су оне, ма како малобројне, биле део редовне дугорочне програмске шеме. РТС 2 једини је емитер који је приказивао садржаје прилагођене слепим и слабовидим особама. Емитовао је, такође, филмски програм с аудио-дескрипцијом.

ТВ Прва једини је комерцијални емитер који је имао програм прилагођен особама с инвалидитетом. Учешће тих садржаја је, у укупно емитованом програму, износило 2,5%. Ова телевизија имала је уједно и највеће учешће програма прилагођеног ОСИ. ТВ Прва емитовала је три емисије прилагођене ОСИ – једну научно-образовног жанра и два из жанра ријалитија. Титловану верзију ових програма ОСИ су могле да бирају путем телетекста. Две трећине програма, у оквиру програма прилагођеног ОСИ, чиниле су репризе.

Коришћење титлова и знаковног језика дефинисано је у препоруци РЕМ-а јавним и комерцијалним емитерима у циљу унапређења доступности програмског садржаја. Препорука се односи на слова и знаке који се користе у титловима, њихов изглед, величину и положај на екрану; синхронизованост титлова и емитованих звукова; смисаону форму титлова, број карактера у титловима, позиционирање у два или три реда; синхронизацију и других звукова, осим изговореног дијалога, који су битни за разумевање радње емисије; брзину смењивања титлова на екрану; оспособљеност презентера знаковног језика и позицију презентера на екрану. Пракса, међутим, показује да постоје тек спорадични покушаји да се аудиовизуелни садржаји приближе свима.

ЗАКЉУЧАК

Борба за права особа с инвалидитетом одавно је превазишла чин милосрђа и прешла у сферу остваривања људских права. У целини узев, и поред низа националних правних норми и међународних конвенција чија је уговорница држава Србија, на делу је, ипак, знатно одсуство свеости о неопходности обезбеђивања приступачног аудиовизуелног садржаја, недовољно поступање или изостанак спровођења договорених мера и испуњавање обавеза како јавних, тако и приватних емитера.

Србија није чланица Европске аудиовизуелне опсерваторије, за разлику од свих других земаља бивше Југославије (Европска аудиовизуелна опсерваторија броји чланство од 40 земаља чланица, а ЕУ представља Европска комисија. За решавање наведених проблема било би добро да надлежне институције аплицирају за чланство у Опсерваторији, јер би регулатору и законодавцима искуство и помоћ ове институције у свим аспектима који се тичу аудиовизуелне области било од велике користи. Наиме, Европска аудиовизуелна опсерваторија основана је 1992. године и делује у оквиру Савета Европе. Њен задатак јесте да повећа транспарентност у аудиовизуелној области у Европи. То чини прикупљањем, обрадом и објављивањем свежих информација у вези с различитим подухватима у овом пољу.

Европска аудиовизуелна опсерваторија је усвојила прагматичну дефиницију аудиовизуелног сектора у оквиру којег и сама делује. Њена главна поља интересовања су: филм, телевизија, аудиовизуелне медијске услуге на захтев, као и јавна политика у вези с филмом и телевизијом. Опсерваторија прибавља информације правне природе, али и информације из области финансија и тржишта, које су у вези с ових пет области. Што се тиче географског подручја, Европска аудиовизуелна опсерваторија надзире, бележи и анализира помаке у својим државама чланицама. Поред тога, доступни су и подаци из ваневропских земаља када је то потребно. Производи и услуге Опсерваторије подељени су у четири групе: публикације, онлајн информације, базе података и директоријуми, те конференције и радионице.

Прописи у Србији, који се углавном ограничавају на *јодсџицање* пружалаца медијских услуга да обезбеде програмски садржај који је приступачан свим друштвеним групама производе прилично обесхрабрујуће стање у аудиовизуелној области за особе с инвалидитетом. Без дециднијег дефинисања обавеза емитера, без већих овлашћења регулатора, која би значила и могућност санкционисања одређених поступања или непоступања јавних и приватних медијских сервиса, на постојећем степену осећања друштвене одговорности и освешћености, пружаоци медијских услуга се увек могу позвати на недостатак техничких или финансијских могућности у образложењу због чега нису обезбедили приступачан садржај у својим програмима. Без системског приступа решењу проблема, у Србији није могуће направити суштински помак у овој области, а пре свега да аудиовизуелни простор у скорије време буде у значајнијој мери ослобођен препрека које спречавају да програм буде доступан свима. Тек када се овај комплексни друштвени проблем буде посматрао као интегрални део корпуса људских права, Србија ће бити на трагу његовог свеобухватног решавања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Омогућити свакоме њиској медијуму /Permettre à chacun d'accéder aux médias/* (2015). Београд: Центар за демократију, људска права и регионалну сарадњу; Национална организација особа с инвалидитетом Србије (прев. М. Анђелковић).
- Charlton, James (2000). *Nothing about us without us*, Berkley: University of California Press.
- Petrović, Ljubomir (2004). Pogled na invalidnost kroz istoriju, *Hereticus*, II, 3: 49–76.
- Priestly, Mark (2003). *Disability – A life course approach*, Cambridge: Polity Press.
- Urbanc, Kristina (2006). Medicinski, socijalni neomedicinski pristup skrbi osobama sa invaliditetom, *Ljetopis socijalnog rada*, XII, 2.
- Vukasović, Predrag (2004). Helada i invalidnost, *Heretikus* II, 3: 77–99.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Конвенција УН о правима особа с инвалидитетом Европски суд за људска права, (2008). Доступно на: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/уу/ljudska-prava/konvencije/56-konvencija-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/67-konvencija-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom>.
- Општи коментар бр. 2 Комитета УН за права особа с инвалидитетом (2014). Комитет за права особа с инвалидитетом. Доступно на: http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/Opsti_komentar_2_pristupacnost_cl_9.pdf
- Пристапачност програма особама с инвалидитетом, њихова заступљеност и начин представљања (2014). Извештај, Републичке Радиодифузне Агенције (РРА). Доступно на: <http://www.rga.org.rs/uploads/useruploads/izvestaji-o-nadzoru/Programi-namenjeni-osobama-sa-invaliditetom.pdf>. Digital Agenda for Europe, Consultations on media issues (2010). European Commission, Доступно на: <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/consultations-media-issues>
- Универзална декларација о људским правима (1948). Доступно на: <http://www.poverenik.rs/уу/pravni-okvir-pi/medunarodni-dokumenti-pi/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>
- Direktiva o audiovizuelnim medijskim uslugama (2010). Evropski parlament i Savet EU. Доступно на: http://www.ardeg.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=323&Itemid=26
- Disabilities World Report (2015). World Health Organisation. Доступно на: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/>
- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (2010). Доступно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf
- Persons With Disabilities (2010). European Commission. Доступно на: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137&langId=en>
- Rose, M. Lynn. (2007) *History of Disability: Ancient West. Encyclopedia of Disability* (SAGE Publications). Доступно на: http://www.sageereference.com/disability/Article_n405.html;
- World Report On Disability (2011). World Health Organisation. Доступно на: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/

AUDIOVISUAL CONTENT ACCESSIBILITY FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN THE HUMAN RIGHTS FRAMEWORK

by

ZORAN LUTOVAC
Institute of Social Sciences
Belgrade, Kraljice Natalije 45
zoran.lutovac@gmail.com

SUMMARY: Accessibility of audiovisual content for people with disabilities is strongly related to the right of freedom of opinion and expression, right to the equal treatment and the right to freedom from discrimination. UN, Council of Europe and the European Union regulate the issue of accessibility, including the accessibility of information and communication technology, ICT, by a number of documents – conventions, charters, directives, etc. However, the most important international instrument stressing this issue in the context of human rights is the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Enormous developments in the field of ICT open up a large scope of opportunities for persons with disabilities to have barrier-free access to the audiovisual content. Among other things, digital distribution should make the audiovisual content fully accessible to all.

The legal framework of the Republic of Serbia regulating this issue in general is in line with European standards, however, the percentage of fully accessible audiovisual content is far below acceptable in Europe. Stronger obligations for private and public broadcasters to provide fully accessible media content, the introduction of quotas, giving new and more binding powers to telecom and media regulatory body, etc., are some of the ideas that, applied in Europe, had generated much better situation in the audiovisual area for people with sensory impairments.

Without redefined and more binding obligations of broadcasters, without larger powers of regulatory bodies, which would mean the possibility of introducing sanctions for certain actions or lack of action of both public and private media services, at this level of social responsibility awareness, media service providers can always refer to the lack of technical and financial capacities in their response why they did not provide accessible content in their programs. Hence, only with great optimism it can be expected that audiovisual area in Serbia in the near future will be barrier-free in a more significant extent in order to finally achieve the goal of audiovisual world accessible to all.

KEYWORDS: persons with disabilities, accessibility, audiovisual content, human rights, equal treatment